

Dominika Walczak

Prestiż zawodu nauczyciela w percepcji różnych aktów życia szkoły

Studia z Teorii Wychowania 7/4 (17), 93-115

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dominika Walczak

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej

Prestiż zawodu nauczyciela w percepcji różnych aktorów życia szkoły

Wprowadzenie – uzasadnienie podjęcia tematu prestiżu zawodu nauczyciela

Od lat w wielu krajach europejskich dyskusje medialne toczą się wokół coraz niższego prestiżu zawodu nauczyciela. Poczucie braku docenienia pracy nauczycieli przez społeczeństwo wydaje się mieć uniwersalny charakter, czego dowodem mogą być między innymi wyniki Międzynarodowego Badania Nauczania i Ucznienia się TALIS 2013 (*Teaching and Learning International Survey*) – ze stwierdzeniem, że zawód nauczyciela jest szanowany w społeczeństwie zgodziło się jedynie 18% ze 172 tysięcy biorących udział w badaniu, pochodzących z 34 krajów. Poczucie bycia cenionym tymczasem przekłada się na profesjonalizm nauczycieli¹. Niski prestiż zawodu nauczyciela może być traktowany jako istotna przeszkoda dla efektywnego jego wykonywania i skutecznego oddziaływania na uczniów, może być też źródłem wypalenia zawodowego, czy negatywnej selekcji do zawodu.

Na potrzebę podniesienia atrakcyjności zawodu nauczyciela zwróciły uwagę Komisja Europejska i Rada Unii Europejskiej, podkreślając tym samym potrzebę potraktowania wysokiego statusu społecznego nauczycieli jako strategicznego kierunku działań poszczególnych krajów Unii Europejskiej². Poważnym wyzwaniem przed jakim stoją dziś kraje europejskie jest bowiem przyciągnięcie jak najlepszych kandydatów (w tym także mężczyzn) do zawodu nauczyciela. Także Związek Nauczycielstwa Polskiego podkreśla,

¹ J. Sachs, *The Activist Teaching Profession*, Open University Press, Buckingham 2003.

² *Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komisja Europejska, Bruksela 2010.

że wysoki status zawodowy pracowników oświaty, obok edukacji nauczycieli i doboru do zawodu, powinien być strategicznym kierunkiem działań państwa³. W tym kontekście pojawia się pytanie o prestiż zawodu nauczyciela, a także nauczycieli. Prestiż zawodu bowiem to z jednej strony społeczne poważanie zawodu, z drugiej strony osób, które ów zawód wykonują.

Czym jest prestiż i czemu służy? – pojęcie prestiżu, jego funkcje i rodzaje

Definicja prestiżu

Pojęcie prestiżu nie jest pojęciem jednoznacznym – obok niego pojawiają się takie pojęcia, jak szacunek, cześć, uznanie, autorytet, respekt, poważanie, honor, godność, zaszczyt, czy duma. W kontekście zawodu nauczyciela warto zastanowić się, które z tych pojęć jest bardziej adekwatne, czy prestiż zawodu, czy może społeczne poważanie, a być może szacunek i autorytet.

Z jednej strony prestiż można rozumieć jako stosunek wyższości – niższości między grupami społecznymi, z drugiej jako indywidualne poczucie niższości – wyższości między jednostkami. W średniowiecznej Europie pojęcie prestiżu odnosiło się do przypisanej urodzeniem społecznej wartości, a także prawnie nadanym przywilejom lub ich braku. W czasach nowożytnych prestiż zyskały jednostki, podczas gdy grupy pochodzenia go straciły. Dziś prestiż jest przede wszystkim prestiżem zawodu, czy zajmowanego stanowiska w ramach zawodu, a nie stanu, do którego przynależność wyznaczało urodzenie. To dlatego współczesne reguły przyznawania prestiżu są w dużej mierze indywidualistyczne, merytokratyczne – odnoszą się przede wszystkim do osobistych osiągnięć. Prestiż jednostki jest dziś szczególnie zależny od poziomu kwalifikacji, wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych oraz wynagrodzenia⁴. Pojęcie prestiżu przydatne jest zatem do „wyodrębnienia w znaczącą całość rozproszonych przejawów mieszaniny szacunku, respektu i godności”⁵. Prestiż traktować można jako „układ kryteriów integrujących

³ *Jak kształcić nauczyciel?*, URL: http://www.znp.edu.pl/element/1713/Jak_ksztalcic_nauczycieli – strona Związku Nauczycielstwa Polskiego, dostęp z dn. 9.08.2016.

⁴ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.

⁵ H. Domański, *Prestiż*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s.14.

sposób działania jednostek i kategorii społecznych w terminach wyższości i niższości społecznej”⁶.

Dla Maxa Webera, który rozpowszechnił pojęcie prestiżu w socjologii, był on cechą położenia stanowego – pozytywnego lub negatywnego uprzywilejowania „w domenie szacunku społecznego”⁷, a jego podstawowymi wyznacznikami były takie cechy jak bogactwo, władza i wiedza, wykazujące stałą tendencję do wzajemnego przyciągania się i kumulowania⁸.

Prestiż jest wynikiem percepcji i ocen. Kształtowany jest bowiem przez to, kim się jest w rozmaitych przejawach odgrywanych ról i zajmowanych pozycji. Jest wartością, którą z jednej strony daje się innym, a z drugiej strony otrzymuje się od innych⁹.

Funkcje prestiżu

W zależności od teoretycznego ujęcia prestiżu pełni on różne funkcje.

I tak, w podejściu funkcjonalnym, zakładającym, że poszczególne elementy systemu społecznego współdziałają ze sobą, większy lub mniejszy prestiż przysługuje wszystkim członkom danej społeczności. To konsensus moralny, czyli podzielana wspólnota norm i wartości, pozwala ocenić komu i za co należy się większy lub mniejszy prestiż. Zróżnicowanie prestiżu jest niezbędne do sprawnego funkcjonowania danego systemu społecznego. Prestiż pełni zatem rolę integrującą – koordynuje działania jednostek i całych zbiorowości¹⁰. W zależności od wagi funkcji dla systemu pełnionych przez jednostki jedne są cenniejsze wyżej, a drugie niżej; za jedne ci, którzy je sprawują otrzymują wyższe gratyfikacje, a za drugie – niższe. W ten sposób, jak twierdzi Talcott Parsons, mamy do czynienia między innymi ze zróżnicowaniem prestiżu¹¹. „ (...) każde społeczeństwo niezależnie od tego czy jest proste, czy skomplikowane, musi różnicować ludzi według prestiżu

⁶ H. Domański, Z. Sawiński, *Wzory prestiżu a struktura społeczna*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991, s. 224

⁷ M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 231

⁸ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.

⁹ H. Domański, *Prestiż*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.

¹⁰ I. Reszke, *Prestiż społeczny w badaniach empirycznych*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 201-204; Anthony Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

¹¹ Z. Bauman, *Parsonsa teoria czynności i teoria systemu społecznego*, „Studia Socjologiczne”, 1962, nr 4, s. 71 – 93.

i szacunku i musi posiadać pewien stopień zinstytucjonalizowanej nierówności¹². Według funkcjonalnej teorii stratyfikacji Kingsleya Davisa i Wilberta Moore'a warunkiem wysokiego prestiżu danej pozycji jest jej ważność i wymóg długiego, kosztownego oraz uciążliwego procesu przygotowania lub telnetu niezbędnego do jej zajmowania. Prestiż i idące za nim korzyści materialne są wyłącznie związane z pozycjami ważnymi i wymagającymi przygotowania. Można zatem prestiż z jednej strony traktować jako nagrodę za poniesione nakłady, z drugiej jako mechanizm motywacji, skłaniający do podjęcia wysiłku¹³. „Należy jednak podkreślić, że pozycja nie dlatego daje władzę i prestiż, że płyną z niej wysokie dochody. Wysokie dochody płyną z niej raczej dlatego, że jest ona funkcjonalnie ważna, a będąca w dyspozycji kadra z tego lub innego powodu nieliczna”¹⁴. Wykształcenie i władza zatem, to środki do osiągnięcia korzyści materialnych i prestiżu

W ujęciu strukturalnym – operującym między innymi takimi pojęciami jak pozycja, hierarchia, dystans, bariera – prestiż traktowany jest jako kategoria przywilejów hierarchii społecznych. „Przywilej prestiżu społecznego jest przywilejem odbierania zewnętrznych oznak szacunku”¹⁵. Oznaki szacunku niosą ze sobą satysfakcję, ale także „podnoszą znaczenie danej jednostki, gdyż wywierają odpowiednią sugestię na otoczenie”¹⁶, poprzez wpływ jaki ma na decyzje innych zwiększa się jej władza. „Wyższość w hierarchii oceniana jest wedle skali przywilejów dotyczących środków konsumpcji, władzy i społecznego prestiżu”¹⁷.

W koncepcji Maxa Webera, zbliżonej do ujęcia strukturalnego, żądanie prestiżu przez klasy wyższe od klas niższych uzasadniało uprzywilejowaną pozycję tych pierwszych i gwarantowało posłuszeństwo tych drugich. Jak twierdził Weber każda uprzywilejowana grupa rozwija swego rodzaju mitologię tłumaczącą ich naturalną wyższość, a mitologia ta jednocześnie jest akceptowana przez grupy nieuprzywilejowane. Różnego typu prestiżotwórcze

¹² K. Davis, W. Moore, *Some Principles of Stratification*, “The American Sociological Review”, 1945, nr 2, s. 242, za: Włodzimierz Wesołowski, *Funkcjonalna teoria stratyfikacji Davisa i Moore'a*, „Studia Socjologiczne”, 1962, nr 4, s. 95 – 116.

¹³ W. Wesołowski, *Funkcjonalna teoria stratyfikacji Davisa i Moore'a*, „Studia Socjologiczne”, 1962, nr 4, s. 95 – 116.

¹⁴ K. Davis, W. Moore, *O niektórych zasadach uwarstwienia*, w: *Socjologia. Lektury*, Piotr Sztompka i Marek Kucia (red.), Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s.442

¹⁵ S. Ossowski, *O strukturze społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 27.

¹⁶ Tamże, s. 28.

¹⁷ Tamże, s. 29.

zabiegi podejmowane były i w dalszym ciągu są przez przedstawicieli niektórych grup zawodowych, takich jak na przykład prawnicy, akademicy, czy nauczyciele w celu utrzymania przywilejów – satysfakcjonujących wynagrodzeń, wpływów politycznych, czy korzyści psychicznych z powodu poczucia niższości innych¹⁸.

A zatem, prestiż jest nie tylko dobrem rzadkim, ale i pożądanym. Spełnia wiele funkcji zarówno na poziomie makro, jak i mikro. Układ prestiżu stabilizuje system władzy, koordynuje i hierarchizuje społeczeństwo, generuje władzę i bogactwo. Z punktu widzenia jednostki prestiż jest także psychologiczną nagrodą – ludziom zależy, aby ich darzono szacunkiem. Prestiż ułatwia także radzenie sobie z przeciwnościami losu. Okazuje się go innym, aby zakomunikować, że ich praca jest doceniana, a także by zmotywować do lepszej pracy¹⁹.

Rodzaje prestiżu

W socjologii najczęściej wyróżnia się dwa rodzaje prestiżu, czyli *prestiż osobisty* oraz *społeczny*. *Prestiż osobisty* jest niezależny od pełnionych ról społecznych, choć jednocześnie jest pochodną tego, w jaki sposób owe role są wypełniane. Przyznaje się go jednostce ze względu na to, jak się zachowuje i jakimi przymiotami (cechami osobistymi) się charakteryzuje. *Prestiż społeczny* tymczasem nierozdzielnie związany jest z zajmowaną pozycją społeczną, przez co jest jednym z wymiarów nierówności społecznych. *Prestiż społeczny* jest zarówno zjawiskiem, relacją, jak i cechą. Jako zjawisko – przejawia się w demonstrowaniu symbolicznych oznak wyższości, równości lub niższości wobec kogoś ze względu na jego rolę (w tym także zawodową), czy zajmowaną pozycję społeczną. Jako relacja – polega na okazywaniu prestiżu w postaci symbolicznych zachowań. W końcu, jako cecha – jest uprawnieniem do odbierania symbolicznych oznak prestiżu²⁰.

Za Henrykiem Domańskim²¹ możemy mówić o czterech typach prestiżu – *osobistym*, *pozycyjnym*, *sytuacyjnym* i *zinstytucjonalizowanym*. Najczęściej obecny w myśleniu ludzi jest *prestiż osobisty*, czyli wartość

¹⁸ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.

¹⁹ H. Domański, *Prestiż*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.

²⁰ I. Reszke, *Prestiż społeczny w badaniach empirycznych*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 201-204.

²¹ H. Domański, *Prestiż*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.

przypisywana w związku z osobistymi przymiotami. Źródłem tego prestiżu są cechy osób. *Prestiż osobisty* uzewnętrznia się w bezpośrednich kontaktach pomiędzy przyjaciółmi, sąsiadami, w gronie rodzinnym, w pracy. Drugim typem prestiżu jest *prestiż pozycyjny*, wynikający z atrybutów zajmowanych pozycji – zawodu, stanowiska, czy odgrywanych ról społecznych. Trzeci typ to *prestiż sytuacyjny*, który charakteryzuje krótkotrwałość i zależność od konkretnych okoliczności. *Prestiż zinstytucjonalizowany*, tymczasem manifestuje się przede wszystkim w specyfice formy, a wyznacznikiem tego prestiżu jest sposób, w jaki okazuje się go innym.

Z punktu widzenia pracy nauczycieli prestiż również może mieć wiele znaczeń i pełnić wiele funkcji. Pytanie – który jego rodzaj jest szczególnie ważny w pracy nauczyciela?

Prestiż społeczny zawodu

Definicje prestiżu odnieść można do także do prestiżu zawodów. Prestiż społeczny zawodu także jest zjawiskiem złożonym, na co zwrócono uwagę konceptualizując i analizując pierwsze w Polsce badanie nad oceną zawodów i stanowisk, przeprowadzone w grudniu 1958 roku wśród mieszkańców Warszawy przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej. Prestiż zawodu „z jednej strony zależny jest od pewnych społecznych cech, jakimi charakteryzuje się każdy wykonawca danego zawodu, takich jak np. wykształcenie, stopień posiadanej władzy lub stopień zamożności. Z drugiej strony jest on zależny od przyjmowanego systemu wartości, związanego zazwyczaj z jakąś ideologią społeczną. Od systemu wartości zależy, jakie to cechy zawodu brane są pod uwagę w prestiżowej ocenie i jaki jest kierunek tych ocen”²². Przyznając prestiż grupie zawodowej dokonywana jest swego rodzaju ocena różnych cech położenia społecznego, takich jak na przykład osiągnięty poziom wykształcenia, dochód z pracy, poziom kompetencji, zakres wpływu i władzy, czy zdolności przywódczych²³.

W badaniach empirycznych prestiż zawodów operacjonalizuje się w postaci hierarchii zawodów – badani, odwołując się do własnych ocen dokonują hierarchizacji zawodów według kryterium prestiżu (poważania społecznego). Pojawia się jednak pytanie – według jakich kryteriów badani

²² W. Wesołowski, A. Sarapata, *Hierarchie zawodów i stanowisk*, „Studia Socjologiczne”, 1961, nr 2, s. 99

²³ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.

oceniają zawody lokując je na takim, a nie innym miejscu drabiny hierarchii prestiżu?

Jaki jest wizerunek zawodu nauczyciela i nauczycieli?

– opinie Polaków i samych nauczycieli

Polacy o nauczycielach i ich pracy

Przez Polaków nauczyciele postrzegani są jako ludzie o wysokich kwalifikacjach, czerpiący satysfakcję z tego, co robią, a ich praca jawi się jako stresująca, odpowiedzialna i ciężka – tego zdania w 2012 roku była jedna trzecia dorosłych Polaków. Jednocześnie częste są opinie, że nauczyciele pracują za mało i mają zbyt długie urlopy. Co więcej, ponad połowa Polaków nie ceni zawodu nauczyciela na tyle, by chcieć, żeby ich dzieci w przyszłości go wykonywały – tylko jedna trzecia Polaków (34%) w 2012 roku odniosła się do tego pomysłu z aprobatą. Aprobata wykonywania zawodu nauczyciela przez dzieci respondenta, na co wskazuje analiza regresji, najsilniej zależy od przekonania, że zawód nauczyciela cieszy się szacunkiem społecznym, a jego wykonywanie przynosi satysfakcję. Zawód nauczyciela jest relatywnie bardziej poważany przez badanych najsłabiej wykształconych i uzyskujących najniższe dochody w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym²⁴.

Jednocześnie w badaniach prestiżu zawodów wynika, że nauczyciele cieszą się w Polsce wysokim i stabilnym poważaniem, choć faktem jest, że obecna pozycja nauczyciela jest nieco niższa niż była pod koniec okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (trwającej od 1952 roku do 1989 roku). W sierpniu 2013 roku nauczyciele znaleźli się w siódmce najwyższej poważanych przez Polaków zawodów, wyprzedzając tym samym zawód lekarza²⁵.

Nauczyciele o sobie i swojej pracy

W badaniu TALIS 2013 Polscy nauczyciele wyżej oceniają swoją satysfakcję z miejsca pracy niż z wykonywanego zawodu. Ze stwierdzeniem „sądzę, że zawód nauczyciela jest ceniony w społeczeństwie” zgodziło około 20% polskich nauczycieli, przy średniej międzynarodowej wynoszącej 31% i jednoczesnym dużym rozproszeniu wyników między nauczycielami z różnych krajów: na Słowacji, we Francji, Szwecji, Hiszpanii i Chorwacji mniej

²⁴ *Wizerunek nauczycieli*, Komunikat z badań BS/173/2012, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 2012.

²⁵ *Prestiż zawodów*, Komunikat z badań BS/164/2013, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 2013.

niż 10% osób zgadza się z tym stwierdzeniem, zaś w krajach azjatyckich uczestniczących w TALIS (Abu Zabi, Korea, Singapur, Malezja) 67 do 84%.

W polskiej wersji badania TALIS 2013 zapytano także nauczycieli o jedenaście obszarów będących problematycznymi w wykonywaniu zawodu nauczyciela. Najbardziej problemowe okazały się być cztery z nich: wysokość wynagrodzenia, brak pewności zatrudnienia, niski prestiż zawodu oraz przeciążeniem pracą. Najczęściej na niski autorytet wśród uczniów oraz na przeciążenie pracą skarżą się nauczyciele gimnazjów.

Ciekawe, że blisko 30 lat wcześniej – w badaniach przeprowadzonych przez CBOS w 1986 roku – prawie wszyscy nauczyciele twierdzili, że praca daje im zadowolenie, jest interesująca, przydatna, a także pozwala odpowiednio wykorzystać posiadaną wiedzę. Oceniając użyteczność społeczną prawie połowa nauczycieli (47%) wyraziła przekonanie, że zawód nauczyciela jest szczególnie użyteczny społecznie – znacznie bardziej niż inne zawody. Jednocześnie blisko połowa nauczycieli (49%) dostrzegła brak dostatecznego poważania społecznego dla zawodu nauczyciela²⁶. Czy faktycznie jest tak, że brak społecznego poważania jest nie tylko problemem uniwersalnym, co w polskiej rzeczywistości ponadczasowym?

Podstawowe informacje o badaniu *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli a szanse na szkolnym i pozaszkolnym rynku pracy*

Opinie Polaków o nauczycielach i nauczycieli o sobie samych skłaniają do postawienia pytań o prestiż zawodu nauczyciela:

- *Jak postrzegany jest zawód nauczyciela przez samych nauczycieli i pozostałych aktorów życia szkoły, w tym dyrektorów szkół, uczniów, rodziców uczniów, przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego i pracodawców?*
- *Czy Polscy nauczyciele cieszą się prestiżem?*
- *Czy możemy mówić o zróżnicowaniu prestiżu zawodu nauczyciela?*
- *Jakie czynniki budują prestiż zawodu nauczyciela, a jakie go osłabiają?*
- *Jak wzmacniać prestiż nauczyciela?*

²⁶ *Nauczyciele o szkole, młodzieży i swojej pracy*, Komunikat z badań BD/208/18/86, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 1986.

Odpowiedzi na powyższe pytania poszukiwać będę w wypowiedziach różnych aktorów życia szkoły – nauczycieli, dyrektorów szkół, uczniów, rodziców uczniów, urzędników jednostek samorządu terytorialnego (JST) odpowiedzialnych za edukację oraz pracodawców – biorących udział w badaniu pt. *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli a szanse na szkolnym i pozaszkolnym rynku pracy*. Badanie zostało przeprowadzone w ramach projektu systemowego *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego*²⁷, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych. Realizacja terenowa badania trwała od października do grudnia 2014 roku.

Głównym celem badania była rekonstrukcja mechanizmów kształtowania się pozycji społeczno-zawodowej nauczyciela, w tym czynników zwiększających, ale też obniżających zarówno prestiż zawodu i osób go wykonujących, jak również szans nauczycieli na szkolnym i pozaszkolnym rynku pracy. Interesowały nas także przyczyny odchodzenia z zawodu nauczyciela, a także sposoby wykorzystania kompetencji nauczycielskich w dalszej karierze zawodowej.

Badanie dotyczące pozycji społeczno-zawodowej polskich nauczycieli miało charakter jakościowy. Badanie przeprowadzone zostało metodą studium przypadku z zastosowaniem triangulacji metod. W ramach badania przeprowadzono zarówno indywidualne wywiady pogłębione (IDI – *individual in-depth interviews*), jak i zogniskowane wywiady grupowe (FGI – *focus group interview*), a także obserwacje. Wykorzystanymi w badaniu narzędziami były scenariusze wywiadów indywidualnych oraz grupowych zorganizowane w bloki tematyczne, wśród których był blok pytań dotyczących prestiżu.

Do badania wybrano cztery lokalizacje w województwie mazowieckim: jedną wieś (do 5 tys. mieszkańców) – kod SLU; dwa małe miasta (do 20 tys. mieszkańców) – kod SIE i kod SOK; duże miasto (powyżej 500 tys. mieszkańców) – kod WAW. Kryteriami doboru studiów przypadku były: wielkość miejscowości, w której pracują nauczyciele – w podziale na: wieś, małe miasto duże miasto); wysokość wynagrodzeń nauczycieli; wysokość dochodów własnych gminy na jednego mieszkańca; stopa bezrobocia. I tak, jedno z małych miast znajduje się w odległości co najmniej 50 km od

²⁷ M. Smak, D. Walczak, (2015), *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Warszawy, z niską stopą bezrobocia, wysokimi dochodem własnym gminy na jednego mieszkańca i wysokim wynagrodzeniem nauczycieli (SOK); drugie z miast znajduje się w odległości co najmniej 50 km od Warszawy, z wysoką stopą bezrobocia, niskim dochodem własnym gminy na jednego mieszkańca i niskim wynagrodzeniem nauczycieli (SIE); wieś oddalona jest co najmniej 80 km od Warszawy oraz oddalona o co najmniej 20 km od miasta powiatowego (SLU).

Do badania wybranych zostało 13 szkół o średnim poziomie nauczania, mierzonym za pomocą wskaźnika Edukacyjnej Wartości Dodanej (EWD)²⁸. Wśród wybranych szkół znalazły się szkoły podstawowej, gimnazjalne i średnie²⁹.

Zgromadzony materiał badawczy pochodzący z indywidualnych wywiadów pogłębionych i zogniskowanych wywiadów grupowych został zakodowany i poddany analizie jakościowej za pomocą programu do analiz jakościowych Maxqda.

Prezentowane w artykule dane dotyczące prestiżu zawodu nauczyciela mają charakter jakościowy, co oznacza, że należy traktować je wyłącznie jako ilustrację problemu. Mając świadomość, że nieprawomocnym jest na ich podstawie wyciąganie wniosków statystycznych, przedstawione poniżej wyniki wzbogacają jednak dotychczasową wiedzę na temat prestiżu zawodu nauczyciela i nauczycieli.

Czy zawód nauczyciela cieszy się prestiżem? – społeczne postrzeganie zawodu nauczyciela

Charakterystyka zawodu nauczyciela

Informacji na temat społecznego wizerunku nauczycieli dostarczają między innymi odpowiedzi badanych na pytania o specyfikę zawodu nauczyciela³⁰.

W percepcji różnych aktorów życia szkoły (nauczycieli, dyrektorów szkół, uczniów, rodziców uczniów, przedstawicieli JST, lokalnych

²⁸ EWD jest miarą efektywności nauczania danej szkoły w zakresie sprawdzanym testami zewnętrznymi i opisuje wkład szkoły w końcowy wynik egzaminacyjny.

²⁹ Do badania wybrano szkoły – na wsi: szkoła podstawowa (1), gimnazjum (1); w dwóch małych miastach: szkoła podstawowa (2), gimnazjum (2), szkoła ponadgimnazjalna (2); w dużym mieście: szkoła podstawowa (1), gimnazjum (1), liceum ogólnokształcące (1), technikum (1), zasadnicza szkoła zawodowa (1).

³⁰ *Czym charakteryzuje się zawód nauczyciela?; Czy jest to zawód jak każdy inny?; Co jest w nim wyjątkowego?*

pracodawców) zawód nauczyciela wiąże się z ogromną odpowiedzialnością, przede wszystkim za ucznia – jego edukację i wychowanie.

Badani są zgodni, że tym, co konieczne do wykonywania zawodu nauczyciela to z jednej strony pasja i powołanie, rozumiane w dużej mierze jako chęć i radość płynąca z pracy z dziećmi. Z drugiej strony, konkretna wiedza i umiejętności, a także kompetencje psychologiczne, w tym umiejętność radzenia sobie ze stresem, oddzielania życia zawodowego od prywatnego, a także szereg umiejętności interpersonalnych. Konieczny jest także, w opinii badanych, ciągły rozwój zawodowy. W końcu, w pracy nauczyciela pomocne są szczególne cechy osobowości – zwłaszcza cierpliwość i opanowanie.

Podstawowa trudność w pracy nauczyciela tymczasem, jak twierdzą jednogłośnie badani, wiąże się z ogromną odpowiedzialnością i towarzyszącym pracy stresem, który wynika z zarówno z krzyżujących się oczekiwań różnych aktorów życia szkoły, jak i relatywnie niskich zarobków względem wysokich nakładów czasu i energii pokładanej w pracę. To także odczuwane przez nauczycieli poczucie niedoceniaenia ze strony innych oraz konieczność pracy z młodzieżą, która bywa roszczeniowa, niekulturalna i niewspółpracująca.

Zawód nauczyciela na drabinie hierarchii zawodów

Szczególnie interesujące w kontekście prestiżu zawodu nauczyciela wydaje się miejsce na drabinie hierarchii zawodów, na którym badani lokowali zawód nauczyciela. W celu ustalenia owego miejsca badani zostali poproszeni o uszeregowanie dwudziestu dwóch zawodów, według szacunku, jakim darzeni są dziś ich przedstawiciele³¹.

Przyglądając się zawodom wyżej lokowanym niż zawód nauczyciela można zauważyć, że są wśród nich takie, których przedstawiciele określa się mianem pracowników wysoko wykwalifikowanych i wysoko wyspecjalizowanych, ale także profesje zaliczane do zawodów zaufania publicznego, czy w końcu te związane ze sportem i rozrywką. Wśród zawodów o takim samym szacunku, co zawód nauczyciela, w opinii badanych, najczęściej pojawiał się

³¹ Badanym przedstawiono listę 22 zawodów, w których znalazł się zawód nauczyciela: *Proszę ustawić w piramidę/drabinę następujące zawody/stanowiska (22 zawody/stanowiska, w tym nauczyciel): adwokat, policjant, bibliotekarz, urzędnik, pediatra, pielęgniarka, piosenkarz, kierownik w przedsiębiorstwie prywatnym, księgowy, opiekun do dziecka, rzeźbiarz, pracownik fabryki, żołnierz, sekretarz dyrektor szkoły, pracownik społeczny, profesor, nauczyciel, przedstawiciel handlowy, robotnik wykwalifikowany, inżynier, właściciel małego sklepu, informatyk.* Kluczem wyboru spośród setek istniejących zawodów wskazanych 22 było założenie o istnieniu częściowej analogii między wymienionymi zawodami a zawodem nauczyciela.

zawód pielęgniarstwa. W końcu, zawodami wskazanymi jako te, które cieszą się niższym szacunkiem społecznym niż zawód nauczyciela są zawody nie wymagające wysokich kwalifikacji, zwłaszcza robotnik, sprzątaczkę, czy opiekunkę do dzieci.

Na uwagę zasługuje fakt, że najwięcej zawodów, które cieszą się wyższym szacunkiem społecznym niż zawód nauczyciela, wskazali sami nauczyciele. Takich zawodów w ich opinii jest aż osiemnaście. Tymczasem uczniowie wskazali jedynie dwa zawody cieszące się większym szacunkiem społecznym niż zawód nauczyciela – zawód lekarza i adwokata, czyli zawody zaliczane do zawodów specjalistycznych. Hierarchie zawodów stworzone przez różnych aktorów życia szkoły potwierdzają rozbieżności w postrzeganiu zawodu nauczyciela na tle innych zawodów, a także negatywne wyobrażenia nauczycieli o społecznej percepcji ich zawodu.

Czy nauczyciele cieszą się prestiżem? – społeczne postrzeganie nauczycieli

Motywacje pracy w zawodzie nauczyciela

Odpowiadając na pytanie: *Kto dziś zostaje nauczycielem?* badani aktorzy życia szkoły wskazali na trzy kategorie osób. I tak, z jednej strony są nimi tak zwani pasjonaci, czyli osoby, które świadomie podejmują pracę w zawodzie, zdając sobie sprawę z jej specyfiki i mające głębokie przeświadczenie o posiadaniu szeregu predyspozycji do wykonywania zawodu nauczyciela, a także traktujące ów zawód jako źródło satysfakcji i samorealizacji.

Z drugiej strony, badani mają poczucie, że zawód nauczyciela wybierają ci, którym nie udało się znaleźć pracy zgodnej z ich preferencjami – podjęcie pracy w zawodzie nauczyciela stworzyło zatem możliwość znalezienia się na rynku pracy, w sytuacji braku bardziej satysfakcjonującej alternatywy.

W końcu, jak twierdzą badani, do zawodu nauczyciela trafiają osoby, które nie mają pomysłów na własną karierę zawodową, a jednocześnie świadome są profitów, jakie niesie za sobą praca nauczyciela.

Zdaniem wszystkich badanych aktorów życia szkoły, ani drugi, ani trzeci typ motywacji nie sprzyja pracy wysokiej jakości – jest zatem niekorzystny z punktu widzenia pracy szkoły, zwłaszcza ucznia.

Kobiety i mężczyźni w zawodzie nauczyciela

Przyglądając się ludziom w zawodzie nauczyciela nie sposób nie zauważyć, że jest to zawód sfeminizowany. Fakt feminizacji zawodu rodzi pytanie, czy jest ona przyczyną niskiego prestiżu zawodu, czy może efektem.

W tym kontekście badanym zadano pytania o przyczyny feminizacji zawodu i konsekwencje większego udziału mężczyzn w zawodzie³².

Głównymi przyczynami feminizacji zawodu nauczyciela, w opinii badanych, jest większa niż w innych zawodach możliwość łączenia pracy z opieką nad dziećmi i prowadzeniem domu. Praca nauczyciela wydaje się mieć wiele wspólnego z rolą matki, to dlatego w percepcji badanych bycie kobietą w zawodzie zdecydowanie ułatwia jego wykonywanie, podobnie jak przeświadczenie o wrodzonych lub nabytych przez kobiety predyspozycjach do wykonywania zawodu nauczyciela.

W narracjach badanych wyraźnie obecne są stereotypy zarówno kobiecości, jak i męskości. Zgodnie, z którymi kobiety powinny się charakteryzować empatią, opiekuńczością, ciepłem, cierpliwością, wytrzymałością, intuicją, altruizmem, czułością oraz zdolnością do wybaczenia i budzenia zaufania. Kobiecość związana jest ze sferą życia domowego, nastawieniem na relacje międzyludzkie i rodzinę, z macierzyństwem jako najważniejszą formą posłannictwa życiowego. Mężczyzna tymczasem powinien być agresywny, kompetentny, obiektywny, opanowany, racjonalny, pozbawiony emocji, silny, potężny, odporny na zranienia, sceptyczny i twardy. Feminizacji zawodu sprzyja także negatywny wizerunek mężczyzn nauczycieli, których traktuje się jako „przeigranych” zarówno pod względem zawodowym, jaki i finansowym oraz wizerunkowym.

Z wypowiedzi badanych nauczycieli można wnioskować o zróżnicowanych opiniach na temat postulatu zwiększenia liczby mężczyzn w zawodzie nauczyciela. Większość wydaje się zgadzać z tym postulatem, co nie znaczy, że nie pojawiły się głosy krytyczne. Wszyscy aktorzy życia szkoły nie mają wątpliwości, że większy niż dotychczas udział mężczyzn w zawodzie nauczyciela w praktyce oznaczałby szereg zmian w pracy szkoły, przede wszystkim w relacjach między nauczycielami – z jednej strony nastąpiłaby ich poprawa poprzez zmniejszenie roli emocji, a zwiększenie racjonalności, z drugiej strony istniałoby ryzyko zantagonizowania grona pedagogicznego, a linią podziału stałaby się płeć. Większa liczba mężczyzn nauczycieli wpłynęłaby także, jak wynika z wypowiedzi badanych, na relacje nauczyciel – uczeń. Interesujące, że wszyscy poza uczniami dostrzegają wpływ obecności mężczyzn na zwiększenie dyscypliny wśród uczniów

³² *Czy kobiety częściej niż mężczyźni wybierają zawód nauczyciela?; Co daje praca nauczyciela kobietom i mężczyznom? ; Czy przynosi im takie same korzyści i trudności, czy może jest coś co jest łatwiejsza dla kobiety a trudniejsza dla mężczyzn i na odwrót?; Czy dobrze byłoby gdyby w szkole pracowało więcej mężczyzn?*

i dostarczenie tradycyjnie postrzeganych męskich wzorów działania, co jednoznacznie świadczy o obecności w percepcji badanych tradycyjnego paradygmatu męskości, który opiera się na dualizmie ról płciowych, asymetryczności cech męskich i kobiecych. Nauczyciel mężczyzna miałby bowiem podporządkowywać sobie innych, zwłaszcza kobiety i dzieci. Tymczasem uczniowie myśląc o obecności mężczyzn wśród nauczycieli wskazują wyłącznie na rolę różnicującą, a tym samym wzbogacającą – z jednej strony umożliwiającą poznanie męskiej perspektywy, która może, choć nie musi różnić się od kobiecej, a także dającą szansę na zróżnicowanie stylów prowadzenia lekcji.

Szacunek wobec nauczycieli

Odpowiedzi badanych na pytania o szacunek wobec nauczycieli jednoznacznie wskazują na obecne w ich percepcji przekonanie o systematycznie obniżającym się szacunku wobec przedstawicieli tego zawodu³³.

Wśród wymienionych czynników odpowiedzialnych za wysoki szacunek wobec nauczyciela nie zostały, poza wysokim wykształceniem, wymienione uwarunkowania formalne. Główny akcent położony został na nieformalne uwarunkowania pracy nauczycieli, w tym przede wszystkim na oparte na zaufaniu, współpracy i poszanowaniu relacje między nauczycielem a uczniami, nauczycielami a rodzicami ucznia, nauczycielami między sobą, a także relacje nauczycieli z dyrektorem szkoły.

Wśród zadań nauczyciela różni aktorzy życia szkoły dostrzegają coraz większe znaczenie aktywizujących metod pracy z uczniem, skutkujących między innymi motywowaniem uczniów, rozbudzaniem ich ciekawości, samodzielnym przez ucznia dochodzeniem do wniosków oraz współpracą w grupie. Wypowiedzi badanych są świadectwem dokonującej się na naszych oczach zmiany roli nauczyciela, który ma w coraz większym stopniu pełnić rolę przewodnika i doradcy, którego rola polegać ma na wspieraniu ucznia w jego poszukiwaniach i rozwoju, a nie jedynie podawaniu wiedzy teoretycznej.

Kluczowe w kontekście szacunku wobec nauczycieli są z jednej strony wyobrażenia na temat zawodu nauczyciela, a z drugiej to kim są nauczyciele i w jaki sposób wykonują swoją pracę. Na negatywny wizerunek zawodu i osób w zawodzie szczególną rolę w kontekście braku szacunku zwrócili nauczyciele i dyrektorzy szkół, którzy są przekonani, że w środkach masowego

³³ Czy P. zdaniem ludzie szanują dziś nauczyciela? Dlaczego tak? Dlaczego nie?; W jaki sposób się to przejawia?

przekazu o nauczycielach mówi się najczęściej negatywnie, opisując głównie przypadki nadużyć lub protesty związków zawodowych. W mediach nauczyciel jawi się jako przedstawiciel grupy roszczeniowej, ale jednocześnie nie boi się walczyć o swoje prawa i przywileje. Nauczyciele i dyrektorzy nie zauważają, by do mediów przebijały się informacje o „super nauczycielach” – nauczycielach z pasją, którzy zarażają swoją postawą entuzjazmu i satysfakcji z wykonywanego zawodu, a których ich zdaniem, nie brakuje w polskiej szkole. Nauczyciele i dyrektorzy szkół są przekonani, że brak wiedzy o specyfice, złożoności i trudności pracy nauczyciela przekłada się na dalece krzywdzące społeczne postrzeganie nauczycieli – zwłaszcza przez pryzmat wysokości zarobków i czasu pracy.

Interesujące, że nauczyciele odpowiadając na pytanie o przyczyny braku szacunku w zasadzie nie wskazali na czynniki, które wskazywałyby na braki, niedostatki po stronie nauczycieli. Odpowiedzialność zrzucali na czynniki systemowe, społeczne i kulturowe. Tymczasem pozostali badani przyczyn braku szacunku wobec nauczycieli upatrywali przede wszystkim w postawach samych nauczycieli:

- w ich motywacjach do pracy, w tym braku zaangażowania i przekonania do tego co robią;
- w negatywnych relacjach z uczniami, w tym braku wystarczającego wsparcia dawanego uczniowi, traktowania ucznia przedmiotowo i niesprawiedliwie;
- w stylu pracy nauczycieli, w którym dominują metody podające z pominięciem, czy minimalną rolę metod aktywizujących ucznia.

Poza tym wskazywano na kilka formalnych uwarunkowań pracy nauczycieli, które w opinii uczniów, rodziców uczniów, pracodawców i urzędników są wadliwe i przez to nie promują najlepszych, a hołdują tym, którzy wykonują pracę niskiej jakości – to przede wszystkim brak selekcji do zwodu, niskiej jakości kształcenie na studiach nauczycielskich, niefunkcjonalny system awansu zawodowego i oceny pracy nauczyciela, w którym najważniejszymi obszarami pracy nauczycieli, podlegającymi ocenie są te związane z efektywnością nauczania, czyli wyniki uczniów i sposoby ich oceniania.

Analiza opinii badanych pozwala postawić hipotezę o spadku *prestżu pozycyjnego* nauczycieli, przy jednoczesnym wzroście *prestżu osobistego*. Zadaniem badanych dziś nauczyciel nie może budować swojego autorytetu w oparciu o strach ucznia przed negatywnymi sankcjami, czy to w formie złych ocen, obrażania i poniżania ucznia, czy przemocy fizycznej.

Wewnętrzne zróżnicowanie prestiżu nauczycieli

Nauczyciele jako nieuprawomocnione i niesprawiedliwe uważają traktowanie wszystkich przedstawicieli zawodu jako homogenicznej grupy. Faktem jest, że zawód nauczyciela jest zawodem masowym. Według danych pochodzących z Systemu Informacji Oświatowej z 30 września 2015 roku zatrudnionych było 679 815 nauczycieli, z czego ponad 400 tysięcy stanowili nauczyciele tablicowi, czyli nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących w szkołach dla dzieci i młodzieży. Nauczyciele też różnią się między sobą szeregiem czynników, wśród których są zarówno zmienne społeczno-demograficzne, jak i wynikające z formalnych warunków pracy nauczyciela – staż prac, stopień awansu, etap edukacyjny, nauczany przedmiot itd.

Wśród czynników różnicujących prestiż między nauczycielami kluczowe są w opinii badanych:

- wielkość miejscowości, w której znajduje się szkoła;
- czynniki instytucjonalne wpisane w system edukacyjny (np. ważność poszczególnych przedmiotów, specyfika etapów edukacyjnych);
- kultura organizacyjna szkoły (styl zarządzania, relacje z dyrektorem, atmosferę w gronie pedagogicznym);
- kontakty z otoczeniem szkoły;
- wyniki uczniów;
- cechy osobiste nauczycieli.

Więszym prestiżem, jak wynika z wypowiedzi badanych, cieszą się nauczyciele, którzy posiadają długi staż pracy w zawodzie, uczą przedmiotów maturalnych w liceach ogólnokształcących, zlokalizowanych w dużych miastach, pracują w szkołach, których uczniowie osiągają wysokie wyniki z egzaminów zewnętrznych, w których nauczyciele są wewnętrznie zintegrowani i mają dobre relacje z dyrektorem szkoły.

Odpowiedzi badanych na pytanie „*Co sprawia, że jednych nauczycieli darzy się większym szacunkiem, a innych mniejszym?*” pozwalają także postawić hipotezę dotyczącą różnic w społecznym postrzeganiu nauczycieli w małych i dużych społecznościach, różniących się między sobą dochodem własnym gminy na mieszkańca i stopą bezrobocia. W małych społecznościach nauczyciel jest osobą publiczną – jest nie tylko rozpoznawany przez mieszkańców danej społeczności, ale także zdecydowanie bardziej niż w społeczności wielkomiejskiej wystawiony na krytykę mieszkańców. Z jednej strony traktowany jako członek lokalnej elity, osoba zajmująca wysoką pozycję społeczną i z racji tego ciesząca się licznymi przywilejami,

z drugiej zaś jego praca i sytuacja materialna są obiektem zazdrości. Wydaje się, że tam, gdzie jest duże bezrobocie i niskie dochody gminy na mieszkańca, tam nauczyciel częściej niż gdzie indziej postrzegany jest, jako osoba szczególnie uprzywilejowana, ciesząca się jak mało kto, dobrze płatną pracą, zajmującą mało czasu i zapewniającą bezpieczeństwo socjalne. Wydaje się, że tym co charakterystyczne w relacjach mieszkańcy – nauczyciele w tego typu społecznościach, to w dużej mierze zawiść i zazdrość wynikające zarówno z faktu posiadania przez nauczyciela pracy, jak i warunków tej pracy. W tego typu społecznościach trudno nie tylko o sympatię mieszkańców, ale także społeczne zaufanie wobec nauczyciela, bowiem jego działaniom społecznym przypisywane są złe intencje – w percepcji mieszkańców służą realizacji partykularnych interesów nauczycieli, a nie dobru ogólnemu.

Co wzmacnia, a co osłabia prestiż zawodu nauczyciela i nauczycieli? – uwarunkowania prestiżu zawodu nauczyciela i nauczycieli
Zderzenie opinii różnych aktorów życia szkoły na temat nauczycieli i ich pracy pozwala stworzyć listę czynników zarówno wzmacniających, jak i obniżających prestiż zawodu nauczyciela.

Czynniki wzmacniające prestiż nauczycieli

Wśród czynników wzmacniających kluczową rolę, w opinii badanych, pełnią nieformalne uwarunkowania pracy nauczyciela, a zatem cechy osobiste nauczyciela, posiadana przez niego wiedza, umiejętności i kompetencje społeczne, styl pracy z uczniem, autonomia i wpływ na funkcjonowanie szkoły oraz wymiary klimatu szkoły, wśród których kluczowe są relacje pomiędzy różnymi aktorami życia szkoły.

Wskazane czynniki w głównej mierze dotyczą prestiżu nauczycieli, a nie zawodu nauczyciela, wzmacniają bowiem głównie *osobisty prestiż* nauczyciela. Wydaje się zatem, że prestiżu zawodu nauczyciela jest pochodną prestiżu osób, go wykonujących. A zatem chcąc podnieść prestiż zawodu nauczyciela, należy postawić na dbałość o pozyskiwanie najlepszych, możliwie najlepiej dopasowanych do pełnienia przyszłej roli, kandydatów do pracy w zawodzie nauczyciela oraz zapewnianie wysokiej jakości kształcenia i doskonalenia nauczycieli.

Czynniki osłabiające prestiż zawodu nauczyciela i nauczycieli

Wśród czynników negatywnych znalazły się te, które bezpośrednio dotyczą *prestiżu pozytywnego*, jak i *osobistego*, czyli zawodu nauczyciela, jak i samych nauczycieli.

I tak, po stronie czynników obniżających prestiż zawodu nauczyciela wskazane przez badanych zostały po pierwsze zachodzące zmiany społeczne. Badani nie mają wątpliwości, że współcześnie zjawiska, takie jak demokratyzacja dostępu do wiedzy, inflacja wyższego wykształcenia, systematyczne zwiększanie się poziomu konsumpcji, ale także procesów indywidualizacji oraz potrzeb w zakresie wyrażania własnej podmiotowości, wzrost pozycji i znaczenia dziecka w rodzinie oraz upowszechnienie demokratycznego stylu wychowania dzieci wpływają na pracę szkół, rolę i zadania stojące przed nauczycielem, a także szacunek wobec nauczycieli ze strony uczniów, rodziców uczniów, jak i całego społeczeństwa. Wydaje się, że wskazane zmiany społeczne osłabiają znaczenie *prestiżu pozycyjnego* w pracy nauczycieli, a wzmacniają rolę *prestiżu osobistego*. Podobnie jak wymienione nieformalne warunki pracy, w tym negatywne relacje w szkole, a także zauważalne braki wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych nauczycieli.

Tymczasem wymienione formalne uwarunkowania pracy nauczycieli odnoszą się nie tyle do prestiżu nauczycieli, co zawodu nauczyciela, pośrednio jednak odpowiedzialne są za coraz większy udział wśród nauczycieli osób, które nie tylko nie mają odpowiedniego przygotowania do zawodu, co motywacji do jego wykonywania – o swojej pracy myślą raczej w kategoriach instrumentalnych, co przekłada się – jak sądzą badani – na niższą jakość ich pracy i niski szacunek zwłaszcza ze strony uczniów i ich rodziców. Negatywny społeczny wizerunek pracy nauczyciela może mieć zatem wpływ zarówno na prestiż zawodu, jak i osób w zawodzie.

Podsumowanie

Na podstawie wypowiedzi badanych biorących udział w badaniu pt. *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli a szanse na szkolnym i pozaszkolnym rynku pracy* wydaje się, że wysoka lokata zawodu nauczyciela na drabinie hierarchii prestiżu zawodów wynika w Polsce z przypisywanej wysokiej użyteczności społecznej zawodu, poczucia niezbędności i ważności funkcji, jaką pełnią nauczyciele, uciążliwość pracy, odpowiedzialności, poświęcenia, powołania do wykonywania zawodu, a także faktu, że jest to praca niedoceniona w wymiarze finansowym, czyli niskopłatna. Kryteria poważania odnoszące się do nakładów, wartości społecznej zawodu i kwalifikacji, na które zwróciła uwagę na początku lat 80. XX wieku Irena Reszke, są nadal słyszalne w narracjach różnych aktorów życia szkoły. Być może i współcześnie polska skala prestiżu zawodów, jest tak naprawdę skalą postawy szacunku³⁴.

³⁴ I. Reszke, *Kryteria prestiżu zawodów*, „Studia Socjologiczne”, 1982, nr 3-4, s. 173-194.

Wydaje się, że z uwagi na fakt zróżnicowania nauczycieli pod względem społeczno-demograficznym, a także wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych, czy warunków pracy, oraz masowy charakter zawodu i relatywną łatwość zdobycia kwalifikacji do wykonywania zawodu, w codziennej pracy nauczyciela szczególnego znaczenia nabierają szacunek osobisty i autorytet. *Szacunkiem osobistym* jednostka może być obdarzona niezależnie od tego, jaki wykonuje zawód, czy w jakiej klasie społecznej jest ulokowana. W życiu osobistym lub zawodowym „szanowani są ci, którym ludzie skłonni są przypisywać prospołeczne nastawianie, wyjątkową dokładność i uczciwość zawodową, odwagę cywilną”³⁵. Być może dlatego tak bardzo cenioną motywacją wykonywania zawodu nauczyciela jest pasja i powołanie utożsamiane z wykonywaniem pracy po mistrzowsku. *Autorytet* także jest dziś kwestią indywidualną, co oznacza, że każdy nauczyciel może świadomie go budować. Podczas gdy prestiż może być wyłącznie wynikiem wysokich kompetencji, czy postrzegania użyteczności społecznej danego zawodu, autorytet może wynikać z szacunku dla danej osoby, z postawy jednostki wobec innych, w tym dostrzegania i realizowania ich potrzeb, a przede wszystkim poleganiu na trafności sądów i chęci poddawania się wskazówkom dawanym przez daną jednostkę innym³⁶ – w naszym wypadku nauczycielowi uczniom, rodzicom uczniów, czy innym nauczycielom.

W kontekście poczucia satysfakcji z wykonywanego zawodu pracy nauczycieli, w tym lokowania się przez nauczycieli na drabinie hierarchii prestiżu poniżej przedstawicieli show-biznesu (aktorów, piosenkarzy), czy gwiazd sportu istotne wydaje się także odróżnienie prestiżu od popularności, która z reguły jest dość krótkotrwała.

Wypowiedzi różnych aktorów życia szkoły wskazują na akceptację merytokratycznych kryteriów przyznawania prestiżu. Doceniani są wszak ci nauczyciele, którzy postrzegani są jako specjaliści, legitymujący się wysoką wiedzą i umiejętnościami, wkładający dużo wysiłku i zaangażowania w swoją pracę, stawiający na ciągły rozwój i umiejętności interpersonalne, które przekładają się na relacje z uczniami, rodzicami uczniów, innymi nauczycielami i dyrektorem szkoły. Świadczy to o roli wskazanych przez Pierra Bourdieu³⁷ różnych typów kapitału. Wypowiedzi badanych podkreślają

³⁵ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 199

³⁶ H. Domański, W. Wesołowski, *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.

³⁷ P. Bourdieu, *The forms of capital*, w: *Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education*, John G. Richardson (red.), Greenwood, New York 1986.

znaczenie *kapitału społecznego* (pozycji i relacji w grupach społecznych) oraz *kapitału kulturowego* (umiejętności, zwyczajów, nawyków, stylów językowych, rodzaju ukończonych szkół, gustu i stylu życia). W ocenie przyznawanej nauczycielom przez uczniów oraz rodziców uczniów kluczowe znaczenie mają bowiem zasoby nauczycieli o charakterze społecznym i kulturowym, choć oni sami, o czym świadczą ich wypowiedzi, życzyliby sobie posiadać przede wszystkim zasoby materialne – wysoki *kapitał ekonomiczny* (pieniądze i przedmioty materialne) – oraz symboliczne – kapitał symboliczny, który instytucjonalizowałby nadrzędną pozycję nauczycieli wobec innych aktorów życia szkoły.

Niezależnie od akceptacji merytokratycznych kryteriów prestiżu, czy roli jaką odgrywa w kontekście prestiżu kapitał społeczny i kulturowy można zaobserwować hierarchię prestiżu wśród nauczycieli. I tak na przykład najwyżej lokowani są nauczyciele przedmiotów maturalnych uczący w wielkomiejskich, renomowanych liceach ogólnokształcących, a najniżej nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej. Konieczne jest zatem, na co zwracali uwagę badani, wzmocnienie roli i znaczenia nauczycieli zajmujących się edukacją małych dzieci. Być może sposobem na wzmocnienie prestiżu nauczycieli małych dzieci jest wzmocnienie obecnie niedocenianej w Polsce edukacji wczesnodziecięcej³⁸.

W podejściu funkcjonalnym prestiż z jednej strony można traktować jako nagrodę za poniesione nakłady, z drugiej jako mechanizm motywacji, skłaniający do podjęcia wysiłku³⁹, a wykształcenie i władza, to środki do osiągnięcia korzyści materialnych i prestiżu. Tymczasem wśród czynników obniżających prestiż zawodu nauczyciela różni aktorzy życia szkoły wskazali czynniki, które stoją w sprzeczności z podejściem funkcjonalnym – między innymi niska jakość studiów nauczycielskich, brak selekcji wejścia do zawodu nauczyciela. W moim przekonaniu, nie czekając na zmiany na poziomie systemu, nauczyciele mogą relatywnie szybko zacząć wzmacniać swój prestiż osobisty, który uzewnętrznia się w bezpośrednich kontaktach z uczniami, rodzicami uczniów oraz gronem pedagogicznym. A zatem tym, co może nauczycielom pomóc poczuć się docenionym i spełnionym w pracy, niezależnie od uwarunkowań formalnych, to pozytywne relacje z uczniami, rodzicami

³⁸ A. Giza (red.), *Edukacja małych dzieci. Standardy, bariery, szanse*. Raport, Fundacja Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego, Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Warszawa 2010.

³⁹ W. Wesołowski, *Funkcjonalna teoria stratyfikacji Davisa i Moore'a*, „Studia Socjologiczne”, 1962, nr 4, s. 95 – 116.

uczniów i innymi nauczycielami, w tym dyrektorem szkoły – czyli budowanie pozytywnego klimatu szkoły i klasy. Stawiając na wzmacnianie *prestiżu osobistego* możliwe jest osiągnięcie przez nauczycieli wysokiego prestiżu w ujęciu strukturalnym – „przywilej prestiżu społecznego jest przywilejem odbierania zewnętrznych oznak szacunku”⁴⁰, a oznaki szacunku niosą ze sobą satysfakcję z pracy, podnoszą znaczenie nauczyciela w opinii uczniów i ich rodziców, zwiększają też władzę nauczyciela poprzez duży wpływ jaki ma on na decyzje pozostałych aktorów życia szkoły.

Bibliografia:

- Zygmunt Bauman, *Parsonsa teoria czynności i teoria systemu społecznego*, w: „Studia Socjologiczne”, 1962 nr 4, s. 71 – 93.
- Pierre Bourdieu, *The forms of capital*, w: John G. Richardson (red.) *Handbook of Theory and Research in the Sociology of Education*, Greenwood, New York 1986.
- Kingsley Davis i Wilbert Moore, *Some Principles of Stratification*, w: “The American Sociological Review”, 1945, nr 2, s. 242, za: Włodzimierz Wesołowski, *Funkcjonalna teoria stratyfikacji Davisa i Moore’a*, „Studia Socjologiczne”, 1962 nr 4, s. 95 – 116.
- Davis, K., Moore, W., *O niektórych zasadach uwarstwienia*, w: Piotr Sztompka i Marek Kucia (red.) *Socjologia. Lektury*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 437-445.
- Domański, H., *Prestiż*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.
- Domański, H., Sawiński, Z., *Prestiż i pozycja społeczna jako wymiar ruchliwości zawodowe*, w: „Studia Socjologiczne” nr 2, 1984, s. 107-125.
- Domański, H., Sawiński, Z., *Wzory prestiżu a struktura społeczna*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991, s. 224.
- Domański, H., Wesołowski, W., *Prestiż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 195-201.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, Komisja Europejska, Bruksela 2010.
- Giddens, A., *Socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2004.

⁴⁰ S. Ossowski, *O strukturze społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 27.

- Giza, A. (red.), *Edukacja małych dzieci. Standardy, bariery, szanse. Raport*, Fundacja Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego, Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności, Warszawa 2010.
- Jak kształcić nauczyciel?*, URL: http://www.znp.edu.pl/element/1713/Jak_kształcić_nauczycieli – strona Związku Nauczycielstwa Polskiego – dostęp z dnia 9.08.2016.
- Nauczyciele o szkole, młodzieży i swojej pracy*, Komunikat z badań BD/208/18/86, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 1986.
- Ossowski, S., *O strukturze społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Prestiż zawodów*, Komunikat z badań BS/164/2013, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 2013.
- Reszke, I., *Kryteria prestiżu zawodów*, w: „Studia Socjologiczne”, 1982 nr 3-4, s. 173-194.
- Reszke, I., *Prestiż społeczny w badaniach empirycznych*, w: *Encyklopedia Socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 201-204.
- Sachs, J., *The Activist Teaching Profession*, Open University Press, Buckingham 2003.
- Smak, M., Walczak, D., *Pozycja społeczno-zawodowa nauczycieli*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
- Weber, M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Wizerunek nauczycieli*, Komunikat z badań BS/173/2012, Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa 2012.
- Wesołowski, W. (1962), *Funkcjonalna teoria stratyfikacji Davisa i Moore'a*, w: „Studia Socjologiczne”, 1962 nr 4, s. 95 – 116.
- Wesołowski, W., Sarapata, A. (1961), *Hierarchie zawodów i stanowisk*, w: „Studia Socjologiczne”, 1961 nr 2, s. 91-124.

The prestige of the teaching profession in the perception of the different school life actors

In studies on the prestige of professions conducted since 1975 by the Public Opinion Research Center (CBOS), teachers invariably occupy a high position. In 2013, teachers were included among seven professions that are most respected by society. However, teachers themselves do not feel that their profession was socially respected. In a study of time and working conditions of teachers, respondents, when asked what benefits their job brings them, replied that it allows them to interact with people (96%) and provides them with an opportunity of personal development (85%), and about 60% indicated that the teaching profession does not bring them prestige or money. On the other hand, in the Teaching and Learning International Study more than 80% of teachers pointed to the fact that low prestige poses a problem in performing this profession, and about 40% mentioned low authority among students. The discrepancy of qualitative results between the hierarchy of professions and perception of prestige by teachers themselves are the starting point to pose the question of what determines the prestige of the teaching profession. In this article the author identifying components of the prestige of the teaching profession, shows internal diversion of the prestige of teachers, and identifying the conditions for awarding prestige to the teaching profession by different actors of school life.